

Makale Geliş | Received: 31.03.2017
Makale Kabul | Accepted: 18.04.2017
Doi: 10.18795/gumusmaviatlas.309666

Ersoy ZENGİN

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli-Türkiye
Munzur University, Faculty of Letters, Department of History, Tunceli-Türkiye
ersoyzengin@munzur.edu.tr

Milli Mücadele Yıllarında İmalat-ı Harbiye Fabrikaları

Öz

İmalat-ı Harbiye Fabrikaları, Birinci Dünya Savaşı boyunca binlerce işçisiyle Osmanlı ordularının silah ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu fabrikalar İstanbul'da; Zeytinburnu, Tophane, Kırkağaç ve Bakırköy'de faaliyet göstermekteydi. Ayrıca taşrada Hendek ve Bayramiç'te kereste, Konya ve Kayseri'de güherçile ihtiyacı için fabrikalar bulunmaktaydı. İmalat-ı Harbiye Fabrikaları, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla silah üretim faaliyetlerini durdurdu. Fabrikaların bir kısmında sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmaya başlandı. İşgalci güçlere karşı Anadolu'da silahlı direniş başlayınca İstanbul'da bulunan İmalat-ı Harbiye mensuplarının birçoğu Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldılar. Bu işçiler küçük tamirhaneler kurarak orduya büyük fayda sağladılar. Bu makalede, silah üretim faaliyetlerine son verilerek ticari üretime başlayan İstanbul'daki İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının faaliyetleriyle Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmış olan İmalat-ı Harbiye işçilerinin silah ve mühimmat üretimi için yaptıkları çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmalat-ı Harbiye, Silah Üretimi, Devlet Fabrikaları, Milli Mücadele.

İmalat-ı Harbiye Factories in the Years of National Struggle

Abstract

İmalat-ı Harbiye Factories had produced weapons and ammunition with thousands of workers for Ottoman Army during the First World War. These factories were located in Zeytinburnu, Tophane, Kırkağaç and Bakırköy in Istanbul. In addition to that, there were timber factories in Hendek and Bayramiç, and saltpeter factories in Konya and Kayseri. With the Armistice of Montrose, these factories stopped the production of weapons. Some of the factories started production for civilian needs. When the armed resistance started in Anatolia, many of the members of İmalat-ı Harbiye in Istanbul went to Anatolia and participated in the War of Independence. These workers provided great benefits to the army by establishing small repair-shops. This article examines the actions of İmalat-ı Harbiye factories which start production for commercial purposes and the weapon production works by İmalat-ı Harbiye workers who participated in National Struggle in Anatolia.

Keywords: Weapon Factories, Arms industry, State factories, Turkey National Struggle.

GİRİŞ

İmalat-1 Harbiye Müdürlüğü, Sultan II. Mahmut Döneminde kurulmuş olan Tophane Müşiriyeti'nin devamıdır. Tophane Fabrikaları olarak bilinen devlet işletmeleri, Osmanlı ordularının silah ve mühimmatını üretmekle görevliydi. Tophane-i Amire Fabrikaları, 1909 yılında İmalat-1 Harbiye Müdüriyeti ismini alarak 5.000'e yakın çalışanıyla en büyük üretim tesisleri olma özelliğine sahiptiler. Zeytinburnu fabrikalar organizasyonundaki birimlerde demir, çelik, tunç dökümü yapılarak top, tüfek ve mühimmata dönük üretim yapılmaktaydı. Tophane semtindeki fabrikalar grubunda tüfek, Karaağaç fabrikalarında fişek üretilmekteydi. Bakırköy'deki barut fabrikalarında ise barut üretimi yapılmaktaydı. Konya ve Kayseri'de güherçile fabrikası, Bayramiç ve İzmit'te hızar fabrikaları bulunmaktaydı (Zengin 2015).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İmalat-1 Harbiye Fabrikaları tarihindeki en yüksek işçi ve üretim potansiyeline ulaşmıştır. Faaliyetler genişlemiş, fabrikalara ek olarak birçok sivil işletme müdüriyet emrinde çalışmıştır. Şahıslara ait olan bu işletmeler, Kılıç Ali Paşa Camisi'nin arkasındaki Karloti, Şişli'de Dapey ve İstinye İmalathaneleriydi (Üçok 2002: 447-448). İmalat-1 Harbiye Fabrikalarının iş yükünün artmasıyla işgücüne talep de artmıştır. Erkek nüfusun silahaltına alınarak cephelere gönderilmesi kadınların fabrikalarda çalıştırılmasını gündeme getirmiştir. Birçok alanda kadın işçi istihdamına gidildiği gibi savaş öncesine göre istihdam oldukça artmıştır (Ökçün 1997: 144). Bu dönemde diğer devlet fabrikalarında olduğu gibi İmalat-1 Harbiye Fabrikalarında da kadın işçiler çalıştırılmıştır (Akbulut 2013: 132). Savaş nedeniyle İmalat-1 Harbiye Fabrikalarında çalışan işçilere ek olarak Harbiye Ordu Dairesi orduya hizmet eden müesseselere efrat göndermiştir. Sadece İmalat-1 Harbiye Fabrikaları emrine verilen efrat sayısı 4.698'dir (ATASE, BDH, 1924.163.13.18; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik X'ncü Cilt, 1985: 136-137). Savaşın bitmesiyle harp sırasında çalıştırılan özel işletmeler terk edilmiş ve kadro dışı çalıştırılan asker ve kadınlarla bir bağ kalmamıştır. Ayrıca çalışmaları ancak üretim yapılmasına bağlı olan sivil işçiler de fabrikada çalışma imkânını kaybetmişlerdi. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda hem işçi hem de üretim

birimleri sayısı ve hacminde en üst seviyeye ulaşan İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti, Mütarekeyle birlikte faaliyetlerini en alt seviyeye düşürmüştür. 1 Ağustos 1919 tarihinde faaliyetlerini tamamen durdurmuş olan İmalat-ı Harbiye müesseselerinin durumu şu şekildeydi (ATASE, İSH, 152/201, 1 Ağustos 1919):

Fabrika-işletme	Yer	Zabitan	Noksan	Efrat	Noksan
Müdür-i Umumi	Zeytinburnu	1			
Müdür-i Umumi Yaveranı	Zeytinburnu	1			
Heyet-i Fenniye ve Teftişye	Zeytinburnu	16			
Muhasebe Şubesi	Zeytinburnu	25	1		
Muamelatı Zatiye Şubesi	Zeytinburnu	6			
Evrak ve Dosya Kalem	Zeytinburnu	5			
Tophane Fabrikaları	Tophane	60	13		
Zeytinburnu Fabrikaları	Zeytinburnu	97	20		
Barut Fabrikaları	Bakırköy	33	12		
Tapa Fabrikası	Kâğıthane	21	7		
Sevkiyat Müdürlüğü	Tophane	8	17	16	
Usta Mektebi Müdüriyeti	Tophane	48		690 (talebe)	
Zeytinburnu Hastanesi	Zeytinburnu	11		15	18
Muhafaza Taburu	Tophane	13	2	289	1.220
Ayazma Kömür Madeni	Ayazma	5			
Merkez Heyet-i Sıhhiyesi	Tophane	2	1		
Konya Güherçile Fabrikası	Konya	3	1	1	
Kayseri Güherçile Fabrikası	Kayseri	2	2		
Hendek Hızır Fabrikası	Hendek	5		8	
Bayramiç Hızır Fabrikası	Bayramiç	3	1	11	
Keçiözümlü Kükürt Madeni	Keçiözümlü	3		10	
Tuzla Sülfat Tuğla Fabrikası	Tuzla	2		4	
Büyük.. Kömür ve Kereste İmalathanesi	Büyük ..	3		8	
Toplam		373	77	1.052	1.238

Tablo 1. İmalat-ı Harbiye Teşkilatı (1919).

A-İstanbul'un İşgali ve İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının Sivil İhtiyaç Üretimine Dönüştürülmeleri

16 Mart 1920 Salı günü İngiliz, Fransız, İtalyan Yüksek Komiserleri Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek saat 10'dan itibaren İstanbul'u işgal edeceklerini bildirdiler. Meclis-i Mebusan'a gelen İtilaf Devleti askerleri Rauf Bey, Kara Vasıf Bey,

Edirne Mebusu Şeref Bey, Yunus Nadi ve Osmanlı Mesai Fırkası'ndan mebus seçilmiş olan Numan Usta'yı tutuklayarak Malta'ya götürdüler (Saruhan 1994: 428-430). Aynı gün savaş gemileriyle Tophane'ye gelen İngiliz askerleri fabrikaları işgal etmiş ve işçilerin içeriye girmesine engel olmuşlardır (Özalp 1998: 103). Tophane Fabrikaları, İmalat-ı Harbiye Umum Müdürlüğü, Taşkılla, Maçka Silahhanesi, Bahriye Nezareti, Tersane Depo ve Ambarları, Piripaşa Ambarları, Karaağaç Mühimmat Depoları, Tapa ve Şenlik Fabrikası, Kâğıthane Poligonu Çobançeşme Depoları, Şişli'den Karadeniz Boğazı'na kadar tüm ambar depo ve tesisler İngilizler tarafından işgale uğramıştır. Tophane, İmalat-ı Harbiye Müdürlüğünün yanında bulunan Müşirlik Binası tamamen işgal edilerek çeşitli bürolar kurulmuştur. Fransızlar ise Gülhane'de bulunan bina ve müesseseleri, Sarayburnu cephaneliklerini, Harbiye Nezaretini, Zeytinburnu Fabrikalarını, Davut Paşa ve Rami Kışlasını işgal ederek askeri birliklerini yerleştirmiştir (Himmetoğlu 1975: 475-477).

İngiliz ve Fransızların bu işgallerinin sadece Osmanlı Devleti'nin silah ve mühimmatını kontrol amacıyla yapmadığı, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Askeri Fabrikaların İngiliz silah şirketleri tarafından ele geçirme amacı taşıdığı görülmektedir. Seine Bankasının sahibi Zaharoff, 1920 yılında Vickers Şirektleriyle bir anlaşma yaparak Fransız Dok ve Tersane şirketini kurdu. Hedefleri yeni tersaneler kurmak değil, Osmanlı Tersane ve Yukarı Boğaziçi tesislerini ele geçirmektir (Lewinsohn 1991: 118).

İşgal altındaki İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti, İmalat-ı Harbiye Fabrikalarını özel şahıslara satmak veya kiralamak istiyordu. Bu başarılamazsa fabrikaların tüketim malları imal eden ticari birer işletme haline dönüştürülmesini istiyordu. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu İngilizleri hoşnut etmekten geçeceğine inanan Damat Ferit Paşa'nın, Sevr Anlaşması'nın silah üretimiyle ilgili maddesini dikkate almaması düşünülemez. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması'nın birinci kısmındaki Milletler Cemiyeti Misakı'nın 174. Maddesi: “(...) altı aylık bir süre içinde her çeşit silahların, cephanenin, savaş araçlarının ve gereçlerinin yapımı, hazırlanması, depolanması ya da incelenmesi ile uğraşan bütün öteki kurumlar ortadan kaldırılacak ya

da yalnız ticaret amacıyla kullanılmaya yarar biçime dönüştürülecektir.” şeklindeydi (Meray ve Olcay 1977: 95).

II. Meşrutiyet döneminde tartışılan başlıca konulardan birisi de devletin fabrika işletip işletmemesiydi. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa Osmanlı Devleti’nde özel sanayi gelişmediği için devletin askeri fabrikaları işletmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir. Özellikle silah fabrikalarının terkedilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. Sanayisini özel teşebbüse bırakmış olan İngiltere’de bile devletin silah fabrikasının bulunduğu dile getirilerek İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının devlet eliyle işletilmesinin doğru bir karar olduğunu savunmuştur (MMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 3, Birleşim: 60, Cilt: 4, 18 Mart 1911). Maliye Nazırı Cavit Bey ise silah fabrikaları da dâhil olmak üzere tüm üretim işlerinin özel teşebbüse hatta yabancılara satılabileceğini savunmuştur (Mehmed Cavid Bey 2001: 272-276). Bu tartışmalar zihinlerde tazeliğini korurken Ferit Paşa, Mütareke döneminde İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının satılması veya kiraya verilmesi için fabrika çalışanlarından fabrikaların satılmasının uygun olacağını belirten rapor tutmalarını istemiştir. İmalat-ı Harbiye çalışanları fabrikaların satılması fikrine şiddetle muhalefet etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak İmalat-ı Harbiye’de görev yapan Eyüp [Durukan] Bey 1920 yılının eylül ayında fabrikadaki yetkililerin toplandıklarını, fabrikaların kesinlikle satılamayacağını ve devlet malı olarak işletilmeye devam edeceği kararını aldıklarını bildirmektedir. İmalat-ı Harbiye heyeti 6 Eylül 1920 tarihinde Bab-ı Aliye çağrılmış ve Nazırların fabrikaların satılması isteğini kabul etmemişlerdir (Durukan, Birinci Cihan Harbini Takip Eden Meşum Mütareke Zamanındaki Hatıratımın Hülasası).

Silah fabrikalarını satamayacağını anlayan hükümet yetkilileri, fabrikaların ticari üretimde kullanılmasına karar vermişlerdir. Devlet fabrikalarının ticari üretim yapacak işletmelere dönüştürülmesi fabrika çalışanlarınca da kabul edilebilir bir fikirdir. Nitekim yapılan üretimle makineler çürümeye terk edilmemiş olacaktı. Hükümet yetkilileri, Birinci Dünya Savaşı boyunca İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü yapmış olan Necmeddin Bey’den ticari üretime nasıl geçileceği konusunda bir rapor istemişlerdir. 19 Kasım 1920 tarihli raporunda Necmeddin Bey, fabrikalardaki makinelerin bolluğu ve çeşitliliği

sayesinde her şeyin üretilebileceğini bildirmiştir. Ancak üretimin hacmi geniş tutulmaz ve ihtisaslaşma olmazsa bu fabrikaların kısa sürede yok olacağını savunmuştur. Necmeddin Bey, örnek olarak top ve tüfek üretilen Tophane Fabrikalarında 200’den fazla tezgâh olduğunu, bunlardan yarısı kullanılsa diğer yarısı atıl bırakılacağını, faal olmayan bu tezgâhların meydana getirmeleri gereken imalat oranında fabrikanın maksimum gücünden istifade edilemeyeceğinden maliyet oranında zarar ortaya çıkacağını belirtmiştir (ATASE, İSH, 562/59ada, 19 Kasım 1920).

Necmeddin Bey, tüm fabrikaların aksamını çalışır vaziyete getirmenin zamanla mümkün olacağını şimdilik sadece Zeytinburnu ve Tophane Fabrikalarının işletilmesinin uygun olacağını düşünmekteydi. Bu fabrikalarda iki tür imalat yapılabildi: 1-Belli ziraat makineleri ve bunlar için gerekli olan yedek aksamın imalatı, 2-İmalat-ı Harbiye işletme heyetince tespit olunacak numuneye göre tezgâh imalatı.

Necmeddin Bey, bu fabrikaların azami kudreti dikkate alınarak belirli bir programla işe başlanılmasını ve aşama aşama programı uygulayarak fabrikaları genişletmeyi planlamaktaydı. Bu iki çeşit imalat Tophane ve Zeytinburnu Fabrikalarının ihtisaslı ve devamlı olmasıyla gerçekleşecekti. Fabrikalar zamanla ziraat makineleri ve muhtelif tezgâh imal edecek bir hale dönüştürülmeliydi. Bu iki çeşit imalat için gerekli olan malzeme uzun bir zaman için fabrikalarda mevcuttu. Fakat bu imalatı gerçekleştirebilmek için fabrikalarda tadilat yapılması gerekecekti. Ayrıca mevcut işçi ve ustaların işe yarayacaklarının seçilmesiyle “Accord” suretiyle çalışmalarının teminat altına alınmasını, işçilerin kabiliyetlerine göre ayırıp bir kısmının tasfiyesi ve yurtiçinden temin edilemeyen mühendislerin yurtdışından mukavele suretiyle temin edilmesini önermekteydi.

İşçi ve ustaların işe yarayacaklarının çalıştırılması ve işe yaramayanların ihracı İmalat-ı Harbiye Amele Temin-i İstikbal Sandığı Talimatnamesi’nde işçi murahhaslarının dâhil olacağı bir komisyon marifetiyle işçinin sandıkta birikmiş olan alacağının iade edilmesiyle mümkündü. Necmeddin Bey, yeni teşkilatta işlerin uzmanlarına verilmesi ve yapılan işlerde performansa dayalı bir sisteminin uygulanmasının faydalı olacağını düşünmekteydi. Bunun için fabrikalardaki iş ve işçi

dağılımını genel müdür, mesul müdürü ve mühendislerin tayin etmesi gerekiyordu (ATASE, İSH, 562/59ada , 19 Kasım 1920).

5 Aralık 1920 tarihinde alınan bir kararla Harbiye ve Bahriyeye ait fabrikalar ve sanayi müesseseleri birleştirilerek Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesi ismini almıştır. Fabrikalar Harbiye Nezaretine bağlı ve müstakilen ticari olarak işletileceklerdi. Fabrikaların gelirleri kadro dışında kalmış olan zabitan, askeri mensuplar, emekli, yetim ve maluller için maaş ve tazminat olarak verilecekti. Fabrika genel müdürü tüm işlerden sorumlu olup atanması ve azledilmesi Meclis-i Vükela tarafından yapılacaktı. Genel müdür dört seneliğine atanacaktı. Fabrikalar müdüriyeti, muhasebat-ı umumiye kanununa tabi olmaksızın bağımsız bir maliyeye sahip olacaktı.

Fabrikalar her altı ayda Divan-ı Muhasebatça teftiş olacaktı. Gerektiği zaman Harbiye ve Maliye nezaretleri teftişat yapabilecekti. Müdüriyet-i Umumiye encümen kararıyla yabancı mütehassıslar istihdam edebilecekti. Müdüriyet-i Umumiyeye mensup tüm memur ve işçiler nizamnameye uygun olarak genel müdür tarafından atanacaktı. Genel müdür encümen idare kararıyla imal edilmiş eşya veya hammaddeye karşılık olarak vadesi bir sene ve toplamda 50 bin lirayı geçmemek üzere borç ve avans alabilme hakkına sahipti. Bu müddet ve miktarı aşacak durumlarda borç ve avans ancak Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararı ile irade-i seniyye ile gerçekleşecekti. Teşvik-i Sanayi Kanununda sanayi müesseselerinin sahip oldukları muafiyetlerden bu fabrikalarda faydalanacaktı. Tüm resmi kurumlar ihtiyaçlarını bu fabrikalardan karşılayacaktı. Bu kurala uymayan görevliler memuriyetten azledilecekti. Bu fabrikalarda üretilmeyen eşyalar yabancı ülkelerden ithal edilebilecekti. Resmi daireler bu fabrikalardan yapmış oldukları alımlar için mahsup edilmeksizin nakden yapacaklardı. Her mali sene sonunda elde edilen kârın % 12’si ihtiyat sermayesi % 10 gelişme ve genişleme, % 8 memur ve işçilere ikramiye olarak ayrıldıktan sonra geriye kalan % 70’lik kısım ise hazineye devredilecekti. İhtiyat sermayesi 500 bin liraya ulaştığı zaman senelik hasılatın ihtiyat sermayesi için bir şey ayrılmayarak hazineye kârın % 82’si devredilecekti. Fabrikalarda çalışan zabitan ve askeri mensuplar ordu kadrosundan çıkarılarak fabrikalardaki vazifelerine göre maaş alacaklardı. Müdüriyetin emrindeki fabrikaların 1 Mart 1921’den

evvelki borçları o zamanki idarelere ait olacaktı (Düstur, Tertip II. Cilt 12, 417. Madde: 1-18, 21 Nisan 1921).

İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının asli vazifesi olan silah üretim faaliyetlerine son verilerek ahali ihtiyacı için imalat yapılmasına 1921 yılından itibaren başlamıştır. İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının (Askeri Fabrikalar) ticari olarak imal ettiği malları pazarlamak amacıyla basmış olduğu tanıtım broşürü bu dönemdeki ticari üretim hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. İmalat-ı Harbiye yani silah fabrikalarının yanında devlete ait fes, kundura, elbise fabrikaları da Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesine bağlandığından broşürde fes ve elbise tanıtımları da görülmektedir. Bu reklam broşüründen öğrendiğimize göre fabrika ürünleri şunlardı:

Zeytinburnu Fabrikalarında geniş bir imalat yelpazesi vardı. Sipariş üzerine imalat yapılabilmekteydi. Fabrikalarda her çeşit ev eşyası, nakliye arabaları, araba aksam ve teferruatı, ziraatta kullanılan Rotsak sistemi pulluklar, buharlı veya elektrikli muhtelif cins ziraat aletleri, lokomobil imal ve tamirâtı, sobalar, madeni borular, kazan, ocak ızgaraları, soba boru ve dirsekleri, madeni kolonlar, eğeler, bıçaklar, avadanlıklar, uzanır sistemde merdivenler, tencereler, sefer tasları, çorba tasları yemek sahanları, hamam tasları, kahve tepsileri, sigara tablaları, av saçmaları, kâğıt, defter, kese kâğıtları, mukavva kutular, matkap, mengene, freze gibi çok çeşitli alanlara hitap eden eşyalar imal edilmekteydi.

Tophane Fabrikaları: Tophane’de bulunan fabrikalarda hem imalat hem de tamirat yapılmaktaydı. El ve motorla çalışan tulumbalar, antrasit, buhar, elektrik ve gaz motoru tamirâtı, gemi ve değirmen makineleri tamirâtı, demir ve ağaç tornalarıyla matkap ve freze tezgâhları imal ve tamirâtı, istimbob ve buhar kazanları imal ve tamirâtı yapılmaktaydı. Transmisyon milleri, ağaç ve demir kasnaklar imal ve tamirâtı, otomobil tamirâtı, av tüfekleri imal ve tamirâtı, saraciye işleri ve koşum takımları imalatı, kundura kalıpları ve ökçeleri imalatı, demir döşemeler ve çatılar inşa ve kurulumu, makinelerde enjektör muslukları, valfler ve muslukların imalatı yapılmaktaydı.

Barut Fabrikaları: Av barutu ve lağım barutları, lağım fitilleri, mısır, üzüm, incirden üretilmiş ispirto, zaç yağı, damıtılmış kollodin, eter, tuzruhu, makarna, şehriye imal edilmekteydi.

Karaağaç Tapa Fabrikası: Pirinç, bakır ve çinko dökümler, maden dökümlerden yeni su tulumbaları, yangın tulumbası teferruatı, pirinç kapı tokmakları, yeni pirinç musluklar ve valfler, kara çivi ve perçin imalatı, kaşık ve çatalar üretilmekteydi.

Diğer Fabrikaların Ürünleri: Fes, debbağ, kundura, kumaş fabrikaları gibi diğer devlet fabrikaları da Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesine bağlanmıştı. Hazırlanan broşürde; Rumeli yapağından üretilmiş zabitan kaputluğu, zabitan elbiseliği, sivil elbiselik, Anadolu yapağından üretilmiş sivil elbiselik ve battaniye satışı yapılmaktaydı (Askeri Fabrikaları Mamulat ve Masnuatı-İmalat-ı Harbiye Fabrikaları).

B-Milli Mücadele’ye Katılan İmalat-ı Harbiye Mensuplarının Silah Tamirhaneleri Kurmaları ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ordusunun her türlü ihtiyacını karşılayan fabrikaları İstanbul’da kurmuş, silah ihtiyacının karşılandığı ana merkez burası olmuştur. İtilaf Devletleri 16 Mart 1920’de İstanbul’u işgal ederek ana malzeme kaynağını kontrol altına almış oldular. 1920 yılında Bolşevik Rusya haricinde yabancı ülkelerden silah ve mühimmat temin edilmesi mümkün değildi. Başlıca silah üreticileri olan İngiltere ve Fransa ile savaş devam etmekte, Almanya ise İtilaf Devletlerinin kontrolü altındaydı. Böylece Avrupa’dan silah temin etmek mümkün değildi. Tarafsız olan Amerika Birleşik Devletleri de silah satmayı kabul etmemiştir (Sander ve Fişek 2007: 174-177).

29 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda Fevzi Paşa cephaneye teminiyle ilgili bilgiler vermiştir. Fevzi Paşa mütareke zamanında İtilaf Devletleri’nin işgal planlarının anlaşılması sebebiyle elde bulunan silah ve mühimmatın teslim edilmemesi için çalışmaların başlatıldığını belirtmektedir. Fevzi Paşa, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Türkleri çok basit insanlar olarak görmelerinin işleri kolaylaştırıcı bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Nitekim tüfeklerin kapak takımları ve

nişangâhlarını aldıktan sonra meseleyi hallolmuş zannediyorlardı. Ancak sökülen bu malzeme hem Anadolu’da imal edilmekte hem de İstanbul’da muhafaza edilen bu malzeme Anadolu’ya kaçırılmaktaydı. Fevzi Paşa silah temini için başka metotlara da başvurduklarını bildirmektedir. Tıpkı Trablusgarp Savaşı’nda olduğu gibi deniz aşırı silah ticaretini teşvik etmeye başladıklarını ve yakında bir sonuç alınacağını düşünmekteydi. Ayrıca Şark’ta Ermenilerle mücadele eden ordunun kısa zamanda başarı kazanarak elde ettiği silahları Batı Cephesine göndermesini ummaktaydı. Fevzi Paşa, İstanbul’dan cephaneye ve silâh yapmakta mahir ustaların Anadolu’ya geçirilmesi için çalışmalarının başlatıldığını bildirmektedir (TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 1, İctima 1, 29 Mayıs 1920: 44-47).

Milli ordunun silah ihtiyaçları beş kaynaktan temin edilmiştir. Bunlar: 1-İşgal altında bulunan İstanbul’daki depolardan silah kaçırmak, 2-Dış ülkelerden silah satın almak, 3-İleride Türkiye üzerinde bir talepte bulunmayacak olan devletlerden silah yardımını kabul etmek, 4-Düşman ordularından ganimet olarak silah elde etmek, 5-Halkın elinde bulunan silahlardan faydalanmak. Silah ihtiyacı daha çok birinci maddeden yani İstanbul’daki depolardan kaçırılan malzemelerden temin edilmiştir. Bu malzemeler kurulan gizli gruplarla Anadolu’ya kaçırılmıştır. Bu gruplardan birisi de İmalat-ı Harbiye Grubudur.

1. İmalat-ı Harbiye Grubu

İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında çalışanlar Anadolu’ya fabrika malzemesi, silah, cephaneye, personel kaçırmak için “İmalat-ı Harbiye Grubu” adıyla gizli bir teşkilat oluşturmuşlardır. Askeri İmalat Grubu olarak da adlandırılan bu teşkilat 19 Mart 1920 tarihinde Mümtaz Topçu Kaymakamı Eyüp [Durukan] Bey’in girişimleriyle kurulmuştur. Bu teşkilat Tapa, Tophane, Feshane, Baruthane, Ayazma ve Ağaçalı, Beykoz, Tahiniye, Bez ve Zeytinburnu Fabrikalarında, Karadeniz, Hadımköy, Çanakkale depolarında, Çobançeşme, Karaağaç, Piri Paşa, Zeytinburnu ambarlarında faaliyet göstermiştir. İmalat-ı Harbiye Grubu 272 gün çalışmış ancak yapılanma ve

maddi sıkıntılar dolayısıyla 2 Aralık 1920 tarihinde daha organize hareket eden Felah Grubuyla birleşmiştir.

Mondros Mütarekesi hükümlerinde ordunun elinde bulunan tüfeklerin mekanizması, makineli tüfeklerin kapak takımları, topların kamaları İtilaf Devletleri güçlerine teslim edilmesi gerekmektedir. Bunun için Harbiye Nezaretinde bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üyelerinin bir kısmı eldeki silahların tam olarak bildirilmesini savunurken bir kısmı ise silahların cetvellere eksik yazılması taraftarıydı. Bu komisyonun içinde yer alan Eyüp [Durukan] Bey cetvellere silahların noksan yazılmasını ve noksan yazılan bu silahların Anadolu'ya gönderilmesini savunanlardandı. İstanbul'da bulunan askeri fabrika ambar ve depolarında bulunan malzeme olası bir harbi devam ettirebilecek güçteydi. İmalat-ı Harbiye Grubunun Tophane Fabrikalarında bulunan üyeleri şu kişilerden oluşmaktadır: Sanayii Harbiye Mülazım-ı Evveli Ahmet Efendi, Ambar Memuru Sahra Topçu Mülazımı Kazım Efendi, Kemahlı Hasan Efendi, Sakallı Emin Usta, Zeytinburnu Fabrikalarından Doktor Kimyager Nuri Bey, Sanayi-i Harbiye Yüzbaşısı Hamit Efendi, Sakallı Kazım Efendi, Sanayi-i Harbiye Mülazım-ı evveli Rifat Efendi idi. Bakırköy Barut Fabrikalarından, Sanayi-i Harbiye Mülazım-ı evvel'i Tahir Efendi, Tapa Fabrikasından Sanayi-i Harbiye Mülazım-ı evveli Ahmet Bican Efendi idi (Himmetoğlu 1975: 156-160).

2. Milli Mücadele Yıllarında Anadolu'da Harp Sanayi Tesislerinin Oluşturulması

Anadolu'da harp sanayi tesislerinin kurulması fikri ilk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ortaya çıkmıştır. İstanbul'un Rus ordusunun işgali tehlikesine karşılık silahlı mücadelenin devam edebilmesi için silah fabrikalarının Anadolu'nun iç kısımlarına taşınması gündeme gelmiştir (BOA, YPR, ASK, 1/70, 24 Nisan 1878). Balkan Harplerinde (1912-13) Bulgarların Edirne'yi kuşatması ve İstanbul'a doğru ilerleme tehlikesinin ortaya çıkmasıyla Orta Anadolu'da harp sanayi tesislerinin kurulması için çalışmalar başlatılmış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte

bu proje askıya alınmıştır (Durukan 1940: 75). Anadolu’da yürütülen Kurtuluş Savaşı için silah ve mühimmat gerekliydi. Bunların yanında imalat ve tamirat yapabilecek işletmelerin oluşturulması hayati derecede önemliydi. İstanbul’da bulunan İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine bağlı harp sanayi tesislerinden kaçırılabilen malzemelerin Anadolu içlerine taşınması gerekmekteydi. Kaçırılan bu malzemelerle Eskişehir, Konya, Kayseri, Ankara ve Erzurum gibi Anadolu’nun iç kesiminde bulunan şehirlerde imalathaneler açılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olan Askeri Fabrikalar Müdüriyeti 10 Ocak 1921 tarihinde kurularak bu tamirhaneler tek çatı altından idare edilmeye başlanmıştır. Topçu Albay Asım Bey “Genel Müdür” olarak tayin edilmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik X’ncü Cilt, 1985: 115).

Silah temini çeşitli yollarla sağlandığından orduda her çeşit silah bulunmaktaydı. Bu çeşitlilik ordu için büyük bir dezavantajdı. Elde bulunan silahlara ait mühimmat yokken depolarda bolca mevcut olan mühimmatı kullanacak silah mevcut değildi. Ayrıca Müttefik kuvvetlerince kamaları sökülen toplar ve mekanizmaları sökülen tüfekler kullanılmayacak durumdaydı. İşte bu noktada İmalat-ı Harbiye işçileri oluşturdukları tamirhanelerle ordu ihtiyacını karşılayarak fevkalade hizmet sunmuşlardır.

18 Şubat 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlığına Harbiye Dairesi tarafından verilen bir raporda 1921 yılı silah ve mühimmat tedariki konusunda bilgi verilmiştir. Raporda, mütarekeyle birlikte topların kama ve nişangâhları, tüfeklerin ise mekanizmaları işgal kuvvetlerince alınmış olduğundan elde çok az silah bulunduğu ve bu silahlar için elde uygun cephaneye olmadığı belirtilmiştir. Yetersiz imkânlarla ilk top kaması Denizli’de, tüfek mekanizması ise Ankara’da yapılmıştır. Çeşitli tüfeklere ait fişeklerinin kullanıma uygun hale gelmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Böylece Birinci İnönü Savaşı’ndan sonra elde kullanılmayacak silah kalmamıştır. Sakarya Savaşı’ndan sonra silah sayısı 76.500 tüfek ve 1.027 makineli tüfeğe kadar çıkarılmıştır. Rusya’dan 1920 yılının ilk yarısından sonra ciddi yardımlar başlamıştır. 1922 Şubat ayına kadar 36.000 tüfek, 300 makineli tüfek 60’tan fazla top ve cephaneye gönderilmiştir.

Doğu Cephesi’nden, düşmandan elde edilenler ve memleket içinden temin edilen silah ve cephane birleştirilerek Batı Cephesi’ne gönderilmiştir. Dışarıdan silah ve mühimmat tedariki için sözleşmeler yapıldığı halde bir netice alınamamıştır.

İmalat-ı Harbiye silah ve cephane onarım ve değişim işlerinde büyük bir başarı göstermiştir. Gerek içeriden gerekse dışarıdan temin edilen silah ve cephane farklı özellikte olduğundan muharebelerde kullanılması mümkün değildi. İmalat-ı Harbiye bütün bu malzemeyi sınıflandırma, temizleme ve değişiklikleri yaparak hepsine eşit nitelik ve harp gücü vermiştir. 1921 senesi başlarında İmalat-ı Harbiye üretim gücü önceki yıla göre 20 kat daha artmıştır. Konya ve Kayseri’de silah ve cephane onarımı için imalathaneler açılmıştır.

Her büyük savaştan sonra topların büyük kısmı onarılmıştır. 1921 senesi içinde yeniden açılan mermi ve fişek yapım evleri 1,5 milyona yakın piyade fişegi ve 400.000’den fazla top mermisinin değişimi yapılmıştır. 1922 yılının ilk aylarında el bombası yapımına başlanmıştır. 10.000’den fazla el bombası cepheye gönderilmiştir.

1922 yılı Şubat ayında İmalat-ı Harbiye’ye bağlı imalathanelerde günde 400 top mermisi, 24.000 piyade fişegi, 250 bomba, 100 kasatura ve süngü hazırlanmaktaydı. Yakın bir zamanda günde 100.000 piyade fişegi imal edilmesi planlanmaktaydı (Türk İstiklal Harbi VII İdari Faaliyetler, 1975: 376-379).

a. Eskişehir Silah Tamirhanesi

1919 yılı Eylül ayında 57. Tümen Topçu Alayının 3. Tabur Komutanı bulunan Topçu Binbaşısı Latif Bey’in İmalat-ı Harbiye Tamirhanelerinin kuruluşunda önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Türk İstiklal Harbi VII İdari Faaliyetler, 1975: 124-131). İmalat-ı Harbiye memurları imkânsızlıklar içinde orduya yardım etmişlerdir. Örnek olarak Topçu Binbaşı Latif Bey’in gayretleri anmaya değerdir. Bölgede bulunan tüm topların kamaları alınmış olduğundan yerlerine yenilerinin yapılması gerekmektedir. Kamaya elverişli demir blok olmadığından pirinç kama dökümüne çalışılmıştır. Pirinç külçesi olmadığından terazi dirhemleri, nargile başlıkları, pirinç mangal ve maşaları

toplattırılmıştır. Bulunan bu hurdalarla ancak bir adet kama dökümü yapılmış ancak pirinçler aynı nitelikte olmadığından bu döküm işe yaramamıştır. Bunun üzerine cephede atılmış top mermilerinin pirinç kovanları üzerinde deneme yapılmış ve olumlu sonuç elde edilmiştir. 7 top için kama yapılması istenmiştir. Bu toplar için kama yapımı 2 ay sürmüştür.

Cephede 10,5’lik Skoda obüs topları bulunmaktaydı. Ancak elde bulunan cephaneye 10,5’lik Alman obüs cephanesiydi. Bu cephaneyi Skoda topuna uydurmak gerekiyordu. Bunun için top namlusu üzerinde hartuç yatağında değişiklik yaparak bu mermilerden faydalanılabileceği düşünülmüştür. Nazilli’de bulunan pamuk fabrikalarından işe yarar bir torna tezgâhı bulunmuştur. Bunun üzerine Dinar’da bulunan mevcut 7 adet Skoda obüsü Denizli’ye getirilerek Bondozoplu’nun fabrikasında hartuç yataklarında değişiklik yapılmıştır.

İlk yapılan top kamasi, lokomotif çelik dingilinden yapılmış ve kalitesi uygun bulunduğundan bütün kamalar bu numuneye göre yapılmıştır (Türk İstiklal Harbi VII İdari Faaliyetler, 1975: 124-128).

11 Mayıs 1920 tarihinden itibaren Eskişehir Şimendifer Atölyesinde silah imal ve tamirat işlerin resmen başlamıştır. (Saruhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III, 1995:124-128) Topçu Binbaşı Latif, Mümtaz Topçu Binbaşı Nedim [Bozatık] Beylerin gayretleriyle İmalat-ı Harbiye sanatkârlarından Sanayi Binbaşı Hüsrev ve Mümtaz Yüzbaşı Mehmet Nuri, Sanayi Mülazımı Halil Rıfat, Top ustabaşısı Ahmet [Gürsoy], top montaj şefi Ali [Tunalı] Beylerin İstanbul’dan gelmesiyle top tamirat işlerine başlanmıştır. İstanbul’da işgal altında bulunan Tophane Fabrikalarından Mülazım Halil Rıfat Efendi mermi doldurma aletlerini kaçırabilmiş, Ahmet, Ali ve Kemahlı Hasan Beyler de dürbün aksamı, adeseler, top imalat resimlerini Anadolu’ya kaçırmayı başaramışlardı. Hafif silah tamirâtı için Binbaşı Hüsrev ve Mülazım Halil Rıfat Beyler Ankara’da görevlerine devam etmişlerdir.

Felah Grubu’nun çalışmalarıyla top ustalarından emekli Yüzbaşı Arap Hasan, nişangâh ustası İbrahim, Kazancı Ahmet, Tornacı Fazlı, topçu ustası Nazım Beylerin

Eskişehir Tamirhanesine katılmalarıyla faaliyetler arttırılmıştır. Bu tamirhanede bir yıl süren çalışmalar sonucunda İtilaf Devletleri tarafından kamaları ve nişangâhları çıkarılmış olan 98 top için kama ve nişangâh yapılarak kullanılabilir hale getirilmiştir. Ayrıca eldeki mevcut mühimmata göre atım yataklarında değişiklik yapılmış, mermi ve hartuç tamirat işlemleri de yapılmıştır. İşlerin artmasıyla Adapazarı Araba Fabrikasından sökülen tezgâhlar buraya getirilmiştir. Yaklaşık bir yıl faaliyette kalan bu fabrikanın özellikle Sakarya Savaşı’nda büyük faydası olmuştur.

Eskişehir’deki tamirhane top tamiriyle uğraşırken Ankara’daki tamirhanede tüfek işleri yapılmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Adapazarı’nda nakliye arabası fabrikası kurulmuştu. Yunanların Anadolu’nun içlerine doğru yayılma tehlikesinin ortaya çıkmasıyla Adapazarı’ndaki fabrikada bulunan tezgâhlar Ankara’ya taşınmaya başlamıştır.

b. Ankara Tamirhaneleri

Ankara Silah Tamirhanesi, 1921 yılı Temmuz ayında Eskişehir tamirhanesinden Ankara’ya gelen Sanayi Binbaşı Hüsrev Bey ve Sanayi Mülazım-ı Evvel’i Halil Rıfat Bey tarafından istasyon bölgesinde Ankara-Sivas dekovil hattının tamir atölyesinde açılmıştır. Birkaç tezgâh ve bir buhar motoru bulunan atölye bir ay kadar faaliyette kalmıştır. Bu dönem içerisinde tüfek tamirata yapılmıştır. Ankara İstasyonunda bulunan tamirathanenin etrafındaki depolar kullanılarak topçu mermileri temizlenmiş, ıslah ve tadil işlemleri için kullanılmıştır. Topçu mühimmat kısmı, tapa kısmı, tekerlek, sandık, araba yapmak için de marangoz kısmı oluşturulmuştur. 1921 yılı Temmuz ayında Eskişehir’de bulunan top tamirathanesi Ankara’ya taşınmıştır. Süvari kışlası olarak kullanılan yer top tamirhanesi yapılmak üzere kurulmuştur. Daha sonra istasyon bölgesinde faaliyet gösteren Tüfek Fabrikası da buraya taşınmıştır. Tamirathanenin hem makineleri hem de sanatkâr ustaları eksikti. Makine ve ustaların İstanbul’dan kaçırılmasında Felah Grubunda yer alan Eyüp [Durukan] Bey’in büyük faydası görülmüştü. Eskişehir tamirathanesinin faaliyetlerine son vermesiyle burada çalışan

kadro Ankara’da “Top Tamirathanesi” ismiyle vazifesine devam etmiştir. Bir müddet sonra tüfek tamirat işleri de buraya nakledilerek her iki tamirhane “Silah Tamirhanesi” ismiyle anılmaya başlanmıştır. İstanbul’dan kaçırılan malzemeye top, tüfek, makineli tüfek, telemetre, dürbün tamirâtı ile bunlara ait yedek parçalar imal edilmekteydi. Ayrıca tüfek ve makineli tüfek namluları imal edilmeye başlanmış olup, kılıç, kasatura tahvili yapılabilmekteydi (Durukan 1940:78; Varlık 2005: 114-117).

Milli Müdafaa Vekâletinden 5 tonluk demir tekerlekli bir kamyon tedarik edilerek Adapazarı’ndan gelen tezgâhlar tamirathaneye taşınmıştır. Tezgâhları çalıştıracak motor olmadığından kamyonun arka tekerleğinden birisi çıkarılarak, ağaçtan sağlam bir kasnak yapılmış, kayışla ana mile bağlanmıştır. Ana mile bağlanmış olan kasnaklı yataklar dönmeye başlamış ve rende, torna ve delme tezgâhı sisteme bağlanmıştır. Böylece tesviyeciler nişangâh, kılıç, kasatura ve küçük el bombası üretimine başladı. Kamyonun sık sık nakliyat işlerinde kullanılıyor olması işleri yavaşlatmaktaydı. Bunun için acil olarak buhar kazanına veya bir lokomobile ihtiyaç duyulmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 15 beygir kuvvetinde bir lokomobil vermesiyle işler bir nebze düzene girmiştir. 1921 yılının Temmuz ayında ordu Sakarya’nın doğusuna doğru çekilmekte Yunan Ordusu da arkadan takip etmekteydi. Ankara Tamirathanesine çalışan Ali [Tunalı] bu günleri şu şekilde anlatmaktadır.

İstanbul Tophane fabrikalarımızdan pek çok subay ve sivil personel taşıyabildikleri top ve tüfek parçalarını alarak akın akın İnebolu, Kastamonu, Çankırı yoluyla bize ulaşıyorlardı. Bu yetişmiş elemanların katılımı, hem iş gücünü hem de maneviyatımızı yükseltiyordu.

Süvari kışlası süratle silah fabrikasına dönüşmüştü. Fabrikanın yarısını tüfekçilere tahsis ettik. Mayıs, Haziran, Temmuz ayları çok sıcak geçtiğinden işçilerimizin çoğu hastalandı, hatta aralarından ölenler bile oldu. İşçi ve memurlarımızın mevcudu 300 kişiyi bulmuştu ve devamlı surette yenileri geliyordu.

O sırada Milli Müdafaa Vekâletinin gönderdiği 15 beygir kuvvetinde odun ve kömürle işleyebilen sahra lokomobili gelmişti. İstanbul’dan yeni gelen arkadaşlar arasında sınıf arkadaşım olan makinist Ahmet de vardı. Kendisinden 4 tekerlekli sahra lokomobilini elden geçirip eksiği varsa tamamlamasını ve kamyonun yerine onu yerleştirmesini istedim. Yanına istediği kadar yardımcı verdim. Birkaç gün sonra noksanlar tamamlanıp kamyonla yeri değiştirildi.

Lokomobil kolaylıkla istim (steam, buhar) tutmuyordu. Bacasının kısılğından ileri geldiğini anlayarak uzun bir baca yaptık ve fabrikanın ortasından uzatıp çatının üstüne kadar çıkardık. Lokomobil tam randımanla çalışmaya başlayınca, hemen tezgâhlarımızı bağladık.

Sakarya Harbi başlamıştı elimizde bulunan iki cins 15 santimlik obüs toplarının mermileri birbirine uymuyordu. Alman sahra toplarının mermisi daha fazla, Skoda sahra toplarınıninkiler ise daha azdı. Mermileri süratle üretip Sakarya harbine yetiştirmemiz gerekiyordu.

Bize numune olarak birer mermi getirdiler. Ölçü aletlerimizle mermilerin bakır kılavuz çemberini ölçtük. Ona göre imal ettiğimiz mermileri, torna ile düzelterek yerlerine alıştırdık. Böylece mermileri yeterli miktara ulaşan Skoda sahra toplarını da ateş hattına hazırlamış olduk. Çalışmalarımız neticesinde ellinin üzerinde Skoda topunu Sakarya muharebesine yetiştirdik. Topları hazırlarken bir yandan da ‘düşmanı kovmada yardımcı olsun diye hayır duaları ediyorduk’. Bu toplar daha sonra, Dumlupınar muharebelerinde kullanıldı ve işgalcileri İzmir’de denize döken ordumuzun başarısında çok önemli rol oynadı (...) (Varlık 2005: 114-117).

23 Kasım 1922 gecesi Ankara Silah Fabrikasında yangın çıkmıştır. İtfaiye teşkilatının olmaması yangının söndürülmesini güçleştirmiştir. Ankara Silah Fabrikasının yangında büyük hasar görmesi üzerine çalışanlar Adapazarı Fabrikasına nakledilmişlerdir. Burada 8 ay kadar çalıştıktan sonra Ankara’ya dönmüşlerdir (Varlık 2005: 147-148).

İmalat-ı Harbiye ustalarının Milli Mücadeledeki önemli başarıları Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa’nın 13 Ocak 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır:

(...) Evvelâ toplarımızın kamalarını almışlardı. Bizi topsuz bırakmışlardı. Biz elimize geçen ve kendi milletimizden olan ustalarımızla bir orduya yetişecek kadar top kaması imal ettik ve bu sefer Yunanlıların kafasını kıran toplar da o toplardır. Tüfeklerimiz noksan idi. Biz elimize geçen ustalarla ordumuza kifayet edecek kadar tüfek, cephaneye yapıyoruz ve bundan başka, Reis Paşa Hazretlerinin burada buyurdukları veçhile, cephanemizi ikmal ettik (TBMMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 1, Birleşim: 133, Cilt: 7, 13 Ocak 1921).

c. Keskin Fişek Fabrikası

Keskin Fişek Fabrikası, 1921 senesi Şubat ayında Ankara’da topçu mühimmatını tahvil, tamir ve ıslahı için kurulmuş ve Mühimmat Fabrikası ismiyle anılmıştır. Tamir işleri ustabaşı Muslihiddin ve Usta İskender Bey tarafından yapılmaktaydı. Gerek teknik cihazların yetersizliği gerekse Sakarya Savaşı sonrası ordunun doğuya çekilmesiyle birlikte bu tamirhane Ankara’ya 100 km uzaklıktaki Keskin’e taşınmıştır. Keskin Kasabasındaki kârgir redif deposu imalathaneye çevrilmiştir. Makinist Yüzbaşı Hilmi Bey’in orada bulunan bir lokomobili kurmasıyla imalathane için gerekli olan güç kaynağı temin edilmiştir. 23 Eylül 1921’de işe başlayan bu tamirhaneye önceleri Mümtaz Kaymakam Hamdi Akif Bey sonraları da Mümtaz Yüzbaşı Seyfi Beyler müdürlük etmiştir. Sanayi yüzbaşısı Seyyid Ahmet ve Ustabaşı Hasan Muslihiddin de işletme amirliği yapmışlardır. Bu imalathanede geceli gündüzlü çalışarak 50.000 kadar piyade tüfeği tamir ve tahvil edilmekteydi. Milli Mücadele yıllarında büyük yararlılık gösteren Keskin Fişek İmalathanesi 1924 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanmış ve 27 Temmuz 1924 tarihinden itibaren imalathane Ankara’ya nakledilmiştir (Durukan 1940:77-78).

d. Konya ve Kayseri İmalathaneleri

Kayseri’deki imalathanede sanayi Binbaşı Hüsrev ve Yüzbaşı Cemalettin Beyler ve yanlarındaki ustalarla Rus dağ mermileri dağ toplarına göre değiştirilmişti. Afyon cephesindeki kıtaların silah tamirlerini yapmak, kılıç ve kasatura ihtiyacını temin edebilmek için Mümtaz Binbaşı Rıza Bey ve tüfek mütehassısı Hasan Ahmet Bey idaresindeki ustalar heyeti 1921 yılının Kasım ayında Konya’da silah tamirhanesini oluşturmuştur. Burada cepheden gelen silahların tamiratını yapmış ve vagon yayları kullanılarak kılıç ve kasaturalar imal edilmiştir. Bu tamirhane orduyla şimendifer irtibatlı tek tamirhane olması dolayısıyla ordunun ihtiyaç duyduğu birçok malzeme burada tamir edilmiştir. Konya ve Kayseri’de bulunan tali tamirhaneler lağvedilerek buradaki malzemeler Ankara’ya nakledilmiştir (Durukan 1940:80).

1922 yılında Konya’da bulunan İmalat-ı Harbiye Fabrika ve atölyelerini gezen Sovyet Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov gördüklerini şöyle aktarmaktadır:

Harp sanayii fabrikasında ve otomobil tamir atölyelerinde çalışan işçi, subay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakârlıkların hakkını vermek gerekir. Korkunç fukaralıklarına ve en gerekli şeylerin eksikliklerine rağmen bu müesseseler, postal, elbise, tüfek, kılıç yapımında orduya elle tutulur bir yardım yapmakta idiler.

Konya imalathanesi, üç katlı idi. Birinci katta dokumacılar: üçüncü katta dokunan kumaştan elbise dikenler; ikinci katta kunduracılarla saraçlar bulunuyordu. Bütün işçilerin sayısı 150’yi bulmaktaydı. Gerek imalathane müdürü gerek işçiler, ordu için seve seve her şeyi yapıyorlar, ihtiyaçlarından başarılarından, çalışmalarından, çabalarından dokunaklı bir dille söz ediyorlardı.

İmalat-ı Harbiye Fabrikasında ordu için çok gerekli olan top, tüfek tamir ediliyor, süngüler bileniyor, kılıç yapılıyordu. Bize, imalatta kullanılmak üzere, Kazım Karabekir tarafından gönderilen bir Rus kılıcı gösterdiler. Tabii, her şey çok ilkel olarak yapılmakta idi. Otomobil parkında, Almanlar tarafından bırakılmış veya atılmış otomobiller duruyordu. Bunların en gerekli bölümlerini alıyorlardı. Yine burada şoför okulu da bulunmaktaydı (1997: 131-132).

e. Erzurum Silah Tamirhanesi

Erzurum Silah Tamirhanesi veya Firdevsoğlu İş Ocağı olarak bilinen işletme 1919 senesinde ordu ihtiyacını temin amacıyla Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın emriyle kurulmuştur. Nuri Paşa’nın gayreti ile Ruslardan kalan tezgâhlar Kars’tan Erzurum’a getirilmiştir (Zengin 2015: 247-279; Yavuzer 2010: 9).

İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi’nden mezun olup Şark Cephesi Ordusunda görevli olan tüfekçi ve kamacı ustaları, Firdevsoğlu İş Ocağı’nda İngiliz fişeklerinin Türk tüfeklerine uygun hale getirilmesi vazifesini üstlenmişlerdi. Nuri Paşa’nın (Killigil) İş Ocağı’nın kuruluşunda etkin bir rol oynadığı görülmektedir (Yamauchi 1995: 172).

1922’de Rus ordusundan kalma silah ve mühimmatın tasnifinin yapılıp gerekli yerlere sevki için Mümtaz Topçu Kaymakamı Şevki Bey görevlendirilmiş ve oluşturulan heyetle ordunun ihtiyacı karşılanarak fazla silah ve mühimmat Batı

Cephesi’ne gönderilmiştir. Bu İş Ocağı, 1923 senesinde Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlanarak “Silah Tamirhanesi” ismini almıştır (Yurdakul 1958: 17).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen yıkılmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti, silahlarını teslim edecek ve silah üretimini durduracaktı. Sevr Anlaşması’nda da silah üretimini sonlandırarak bu tür üretim yerlerinin ticari üretime çevrilmesini içeren maddeler bulunmaktaydı. İstanbul Hükümeti kurtuluşu İtilaf Devletleri’nin isteklerini yerine getirmekten geçtiğine inandığından-belki de başka çaresi olmadığından- silah üretim fabrikaları olan İmalat-ı Harbiye Fabrikalarını önce satmak istemiş bunu başaramayınca ticari üretim yapan fabrikalara çevirmiştir. Bu fabrikalarda artık silah ve mühimmat değil çeşitli ev eşyaları, makineler, matkaplar, sobalar, pulluklar, tezgahlar, kağıt, kolonya, ispirto gibi sivil ihtiyaçlar için üretim yapılacaktı. Yüzyıla yakın bir zamandır silah üretiminde modern üretim biçimini benimsemiş olan İmalat-ı Harbiye Fabrikaları tarihteki misyonlarını tamamlamış oldular.

İşgal İstanbulunda fabrikalar ticari üretime dönüşürken Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu’da Kurtuluş Savaşı başlamıştı. Askerler, siviller akın akın milli orduya katılıyorlardı. Mim Mim, İmalat-ı Harbiye Grubu gibi gizli cemiyetler Anadolu’ya silah ve cephaneye taşıyorlardı. İmalat-ı Harbiye mensuplarının kurdukları İmalat-ı Harbiye Grubu silah ve fabrika malzemelerini Anadolu’ya taşıyarak ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak olan tamirhaneler oluşturdular. Başlıca tamirhaneler Eskişehir, Ankara, Konya, Kayseri ve Erzurum’da oluşturulmuştur. Müthiş yokluklar içinde yaratıcı fikirlerle ordunun silah ve mühimmat ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. İmalat-ı Harbiye Fabrikaları Türkiyede demirci, marangoz gibi ustaların yetişmesini sağlayan başlıca kuruluş olmuştur. Milli Mücadele yıllarında kamaları sökülmüş toplara kama imal eden, mekanizmaları sökülmüş tüfeklere mekanizma yapan, farklı çaptaki mühimmatı kullanılabilir hale getiren, vagon yaylarından kılıç ve kasatura yapan işçiler

savaşın kazanılmasında çok büyük role sahip olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı’nda işçilerin gösterdikleri bu başarıyı Osmanlı Devleti’nin silah üretimine önem vermesinde aramak gerekir. Silah fabrikalarında mesleki teknik bilgisi yeterli mühendis, usta ve işçilerin yetişmesi Kurtuluş Savaşı’nı başarıya ulaştıran önemli bir faktör olmuştur.

KAYNAKÇA

A-Arşivler

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

YPR, ASK, 1/70 (24 Nisan 1878).

2.Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

BDH, 1924.163.13.18 (tarih yok).

İSH, 152/201 (1 Ağustos 1919).

İSH, 562/59ada (19 Kasım 1920).

3.Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA)

Eyüp Durukan Koleksiyonu, Kutu No: 80 Gömlek No: 3, Birinci Cihan Harbini Takip Eden Meşum Mütareke Zamanındaki Hatıratımın Hülasası.

B-Zabıt Cerideleri ve Resmi Yayınlar

Askeri Fabrikaları Mamulat ve Masnuatı-İmalat-ı Harbiye Fabrikaları (tarih yok).

Düstur, Tertip II. Cilt 12, 417. Madde: 1-18 (21 Nisa 1921).

MMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 3, Birleşim: 60, Cilt: 4 (18 Mart 1911).

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 1, İctima 1 (29 Mayıs 1920).

TBMMZC, Devre: 1, İçtima senesi: 1, Birleşim: 133, Cilt: 7 (13 Ocak 1921).

C-Kitap ve Makaleler

AKBULUT, Erden (2013). *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine-II 1924-1926*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

ARALOV, Semyon Ivanoviç (1997). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.

DURUKAN, Eyüp (1940). *Askeri Fabrikalar Tarihçesi*, Ankara: Askeri Fabrikalar Basımevi.

HİMMETOĞLU, Hüsnü (1975). *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları I*, İstanbul: Ülkü Matbaası.

LEWINSOHN, Richard (1991). *Esrarengiz Avrupalı Zaharoff*, çev. C. Muhtaroglu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mehmed Cavid Bey (2001). *İktisad İlmi*, çev. O. Çakmak ve S. A. Çakmak, Ankara: Liberte Yayınları.

MERAY, Seha L. ve Osman OLCAY (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ÖKÇÜN, Gündüz (1997). *Osmanlı Sanayi, 1913, 1915 Sanayi İstatistiki*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

ÖZALP, Kazım (1998). *Milli Mücadele-I (1919-1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SANDER, Oral ve Kurthan FİŞEK (2007). *Türk ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, Ankara: İmge Kitap.

SARUHAN, Zeki (1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SARUHAN, Zeki (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türk İstiklal Harbi VII İdari Faaliyetler (1975). Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik X'ncü Cilt (1985), Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

UYSAL, Bahar; TANRISEVER, N. H. ve Osman DÜZEL (2003). *Avrupa Birliği Temel Terimler Sözlüğü*, Ankara: AB Genel Sekreterliği Yayınları.

ÜÇOK, Ahmet Kemal (2002). *Görüp İşittiklerim*, haz. A. Birinci, Ankara: Okuyan Adam Yayınları.

VARLIK, Bülent (2005). *Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

YAMAUCHI, Masayuki (1995). *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

YAVUZER, İhsan (2011). “Devre Göre Erzurum'da Esnaf ve Teknik Sanat Teşekkülleri”, *Tarih Yolunda Erzurum (Tıpkı Basım)*, Erzurum: Erzurum 2011 Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Yayını.

YURDAKUL, Nuri (1958). “İstiklâl Harbinde Harp Sanayii” (Cilt 39). Ankara: Makine Kimya Endüstrisi.

ZENGİN, Ersoy (2015). Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ZENGİN, Ersoy (2015). “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzurum'da Silah Üretim Tarihine Bakış ve Erzurum Silah Tamirhanesi; Firdevsoğlu İş Ocağı”, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, ss. 247-279, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.